

Pospíšil, Ivo

Středoevropská křižovatka a počátky poststrukturalistické fáze literární vědy v Československu

In: *Komparatistika, genologie, translologie* : Krystyna Kardyni-Pelikánová [jubilejní sborník]. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2000, pp. 155-166

ISBN 8021024402

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/132523>

Access Date: 03. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

STŘEDOEVROPSKÁ KŘÍŽOVATKA A POČÁTKY POSTSTRUKTURALISTICKÉ FÁZE LITERÁRNÍ VĚDY V ČESKOSLOVENSKU

IVO POSPIŠIL (BRNO)

Dvacáté století se z větší části odehrávalo ve znamení dominance imanentních metod, ale jejich kořeny ukazují na nejednoznačnost jejich technologické orientace. Dokládá to již známý spor o prameny českého či pražského strukturalismu. Ostatně sám inspirátor těchto metod Alexandr Veselovskij (1838-1906), ruskými formalisty pokládán za předchůdce přijemu, je autorem pojmu vstřicný pohyb (vstrečnoje protivodviženije), s nímž pracuje například slovenský komparatistický tým již zesnulého Dionýze Ďurišina.

Na jedné straně stojí Viktor Erlich se známou koncepcí ruských formalistických zdrojů, na straně druhé brněnský estetik ruského původu Oleg Sus, který zdůrazňoval tzv. český formismus, zejména dílo Josefa Durdíka, Otakara Hostinského a Otakara Zicha, na něž se odvolává zejména Jan Mukařovský. Naopak René Wellek (1903-1995) několikrát, naposledy v rozhovorech s Peterem Demetzem na přelomu 80. a 90. let, ukázal na společné německé kořeny ruského formalismu a českého strukturalismu, stejně jako českého formismu. René Wellek sice nikdy nepopíral spoluúčast ruské formální školy na svém vlastním metodologickém vývoji, současně však neopomněl zdůraznit, že se s formalisty nikdy zcela neztotožnil. Zájem o ruské formalisty i kritický odstup od jejich prací je součástí Wellkova zájmu o ruskou literaturu, kterou se začíná seriózněji zabývat až v USA ve 40. letech. V klíčové knize *Concepts of Criticism* (1963) analyzuje Wellek souvislost ruského formalismu a pražského strukturalismu značně kriticky: formalismus přivezl do Prahy Roman Jakobson, aplikoval jej Jan Mukařovský, který argumentuje ve prospěch rozchodu literární historie a kritiky. Kritika pohlíží na dílo jako na pevnou, realizovanou strukturu, jako na stabilní, jasně artikulovanou konfiguraci, zatímco historie musí nahlížet básnickou strukturu ve stálém pohybu jako plynutí prvků a transformaci jejich vztahů. V historii je pouze jedno kritérium: stupeň inovace.

Ruští formalisté jako technologové literatury se rádi dovolávali – jak již uvedeno – Alexandra Veselovského, jenž se pokusil vytvořit celosvětovou historickou poetiku v duchu Spencerova evolucionismu: zde Wellek vidí zřetelnou spojnicí rusko-německou (v roce 1862 byl Veselovskij v Berlíně žákem H. Steinthala). Ruský formalismus vidí jako vlivný faktor ve středoevropském kadlubu idejí a metod a jako směr povýtce technologický, zatímco vývoj literární vědy v meziválečném Československu a Polsku vidí jako srážku ruské formální školy a fenomenologie.

Vývoj ruské formální školy, která do středoevropského prostoru zasáhla velmi silně, dokládá však nejednoznačnost její technologické orientace. Za nejvýraznějšího formalistu, který „vystoupil z řady“, se obvykle pokládá Viktor Žirmunskij: podle něho při změně stylů nejde ani tak o změnu postupů (prijomů), ale o uměleckou tendenci, která souvisí s umělecko-psychologickým záměrem, estetickými zvyklostmi a celkovým nazíráním světa. Jak Boris Tomaševskij, tak zejména Jurij Tyňanov chápou vývoj literatury nikoli jen jako změny přijomů (Kunstgriff), ale jako systémové změny vztahů. Nejparadoxněji se tento postoj projevuje u zdánlivě nejadikálnějšího formalisty Borise Ejchenbauma: na počátku je to filozofický výklad literatury, pak technologický a pak – jistě i pod ideologickým tlakem – ale nejen pod jeho vlivem – klasická literární historie spojená s pojmem „literaturnyj byt“, tj. způsob existence literatury. Za přelom mezi filozofickou a technologickou fází vidí sám B. Ejchenbaum léta 1916-1917. Zatímco příkladem filozofické vývojové fáze může být Ejchenbaumova stať o N. M. Karamzinovi, o korespondenci F. I. Tjutčeva, o Lvu Tolstém nebo i Schillerově tragédii, pro počínající formalistické období je charakteristická stať Iluze skazu (1918) nebo zkoumání Puškinovy poetiky, klasický text Jak je udělán Gogolův Plášť či studie o Blokovi a Někrasovovi. Na konci 20. let již cílevědomě směřuje k začleňování literatury do společenského bytí: markantním příkladem budiž Ejchenbaumova práce s dílem Lva Tolstého: nejprve je pro něho filozofem, pak technologem, který překonal literární postupy Turgeněvovy, pak se zase vrací k „živému proudění“ literatury, k dokumentům a historickým souvislostem Vojny a míru, k jejich materiálovému zakotvení v evropské historii a literatuře.

Toto rozporně se utvářející metodologické podloží se promítlo do situace ve středoevropském prostoru mezi dvěma válkami. K situaci v samotném Československu nutno poznamenat, že základní metodologické posuny se neodehrávaly pouze v Praze, ale že zde bylo volné myšlenkové proudění na ose Praha – Brno – Vídeň (personifikovaně: Jakobson, který byl jak v Praze, tak v Brně – zakladatel brněnské komparatistické slavistiky Frank Wollman – Durnovo a Trubeckoj spojení především s Vídní, ale také s Brnem a Prahou). Přitom vývoj literárněvědné metodologie mimo pražské centrum měl často

zvláštní podobu a polohu. Příkladem může být právě zmíněný Frank Wollman, který ve svých kardinálních knihách *Slovesnost Slovanů* (1928) a *K metodologii srovnávací slovesnosti slovanské* (1936) prosazoval syntézu srovnávacího přístupu a literární morfologie v podobě velmi blízké pražskému strukturalismu, kterou nazýval eidologie. Pražské i brněnské centrum bylo spojeno s fenomenologií, zejména s osobností Romana Ingardena (1893-1970), který přednášel i v Pražském lingvistickém kroužku. Ale nebyl to vztah idylický: dokladem toho je známá nepříjemná polemika Ingardena s Wellkem o jeho a Warrenově Teorii literatury. V ní měl Wellek údajně použít některé Ingardenovy postupy, ale ve zdeformované podobě (Ingardenova stratifikační teorie byla tu prý vyložena z nesrozumitelného aspektu normy a systému norem).

Dokladem specifika středoevropského metodologického kadlubu a jeho konfliktního prolínání s ruským formalismem a vůbec imanentismem může být složitá a rozporná brněnská habilitace Romana Jakobsona, o níž se již v odborné literatuře několikrát psalo. Kromě kladného posudku, který v roce 1933 podepsali profesori František Trávníček, Bohuslav Havránek a Frank Wollman, vzešla z profesorského sboru tři zásadní negativní vyjádření, tzv. vota separata. První předkládá profesor anglické filologie František Chudoba, který se zaměřil na rozbor Jakobsonových názorů z článku *O dnešním brusičství českém*, který pak vyšel v knize *Spisovná čeština a jazyková kultura* (1932). Chudobovo votum separatum bývá často odbýváno jako projev staromódnosti, konzervatismu, nacionalismu a xenofobie, ale přece jen si povšimneme – sine ira et studio – jejího významového jádra. Chudoba je především zaražen z faktu, že Jakobson jako „cizinec, který se teprve nedávno naučil poněkud česky“, vyjadřuje k soudobé češtině, a „zaráží svou nemístnou příkrostí a někdy i zastřeným posměchem“. Autor vota poukazuje především na Jakobsonův voluntarismus: Josefa Zubatého, kdysi hlavního redaktora *Naší řeči*, nazývá „geniálním umělcem na poli české filologie“, ale „jeho očištné dílo podřívá a uvádí v nevážnost.“ Další stránky svého vota pak Chudoba věnuje tomu, aby doložil Zubatého úsilí o čistotu češtiny. Odmítá současně Jakobsonovy výroky o tom, že tzv. odněmčování češtiny je pouhou demonstrací, nacionalistickou politikou, pro kterou by přílehavějším termínem byl rasismus. Chudoba odmítá toto označení a s ním i to, že „přízrak germanisace“ je odbyt. „Dr. Jakobson, který je naprostý cizinec, česky se sotva naučil a českého jazykového citu mít nemůže a nemá, jak ukazují některé jeho práce, jichž neupravoval český odborník, jako jeho stať *O dnešním brusičství českém* (prof. B. Havránek), zapomíná, že my Čechové nejsme jenom Němci mluvící česky a že nám nemůže být jedno, je-li naše řeč bidnou hatmatilkou česko-německou, jak nedávno prof. Trávníček nazval chatrnou češtinu některých našich přírodovědců. Zapomíná také, že není jeho právem

ani úkolem vměšovat se takovýmto způsobem do našich snah po očistě a vytřebení naší řeči mateřské. Takového vměšování by nesnesl žádný vzdělaný národ, který jako národ za něco stojí, ani kdyby smělý cizinec znal jeho řeč mnohem důkladněji, nežli jak Dr. Jakobson zná česky, a své názory mu vnucoval příjemnějším způsobem, nežli činí on.“

Chudoba dále ukazuje na nepřesnosti a vzájemně si odporující tvrzení v Jakobsonově kritice redaktora Naší řeči Jiřího Hallera. Kdybychom shrnuli jádro Chudobova vota, dospěli bychom k názoru, že autor bere Jakobsonovi právo vyjadřovat se kompetentně k české jazykové politice z hlediska morálního i odborného, že pochybuje o konsistentnosti jeho vědecké metody (v podstatě mu vyčítá voluntarismus, manipulaci s citáty, argumentační nedůslednost) a obratně sem vplétá profesory, kteří byli členy habilitační komise, a staví je *via facti* proti Jakobsonovi.

K votu Chudobovu se připojuje votum profesora germanistiky Antonína Beera z téhož dne. Ten ukazuje na módnost Jakobsonovy lingvistické terminologie, na to, že některé práce zná až z druhé ruky a kritizuje, aniž zná prameny (např. u mladogramatiků). Na oba autory vot jistě špatně zapůsobilo i to, že Jakobson píše v Praze německy, i když se prohlašuje za Rusa, že zmíněný doktorát získal na německé pražské univerzitě německy psanou prací o desaterci a že pracuje v redakci německého periodika *Slavische Rundschau*. Beer dotahuje do konce Chudobovo zděšení z toho, že odněmčování češtiny Jakobson nazývá rasismem.

Třetí votum *separatum* sepsal klasický filolog František Novotný (1881-1964), který habilitační komisi požádal o zjištění státní příslušnosti dr. Romana Jakobsona. Když bylo zjištěno, že Jakobson je dosud státním příslušníkem SSSR, vyvozuje z toho při tehdejší československo-sovětské nevzájemnosti své záporné stanovisko, opřené ještě o postoje politické v kontextu osudů ruské vědy v SSSR a ruské emigrace.

Ještě podstatnější je však to, že „*causa Jakobson*“ z brněnských 30. let obnažuje složitý a protikladný kadlub střední Evropy, jejímž jádrem meziválečné Československo bylo: ukazuje utváření filologických metodologií i jejich odvrácených stran. Formalistické i české domácí formistické a německé kořeny strukturalismu se na naší půdě střetávaly s jinými tradicemi, mimo jiné pozitivistickými a duchovědnými, leckdy i religiózními, ba přímo katolickými (A. A. Vrzal). Přinášely do jiného kulturního a vědeckého prostředí v podstatě ještě rakousko-uherského pohyb, vědeckou pospolitost (ruské „*kroužkaření*“), ale také v mnohém nesnášenlivost, nadbytečnou a povrchní polemičnost, žurnalismus a spěšnost závěrů, které nebyly vždy materiálově podloženy, někdy i argumentační manipulaci a politizaci. Kromě toho necitlivě vstoupily do prostředí, kde ještě doznávaly česko-německé politické, kulturní a jazykové boje: poněkud se tu v případě Jakobsonově projevuje postoj pří-

slušníka velkého národa, jehož jazyk je neohrožitelný, a malá schopnost empatie – tu více projevoval René Wellek, i když i on byl kritikem krátkozrakého radikálního českého národovectví.

Hájíme tedy tezi, že v meziválečném období – uprostřed převažujících někdy dosti silově prosazovaných strukturálně funkčních a technologických metod – zůstávalo nebo se obnovovalo metodologické podloží vycházející z duchovnědy, literárněvědné psychologie, intuitivismu a esejistického impresionismu (F. X. Šalda, Arne Novák aj.): hranice mezi technologickými a vciťovacími metodami nejsou tak ostré, jak se někdy tvrdí, běžné bylo jejich postupování a míšení. Ostatně ruský psycholog Lev Vygotskij se pokusil spojit formální metodu s psychologií a došel k psychologii uměleckého tvaru.

Na druhé straně například uvnitř Pražského lingvistického kroužku probíhal někdy dosti tvrdý boj o metodologii: mladý René Wellek jako žák Viléma Mathesia tam měl poněkud výsadní postavení, neboť si mohl dovolit nebýt zcela ortodoxní – i jako žák duchovědně orientovaného Otokara Fischera. Jakobsonovo ruské kroužkaření se v něčem podobalo politické organizaci včetně přísah věrnosti dané metodologii. René Wellek, který si jinak tvůrčí atmosféru kroužku váží, o tom po letech napsal: „The influence of the Circle on Czech literary scholarship since the thirties was also negative. The Circle discouraged sometimes by harsh reviews of the old-line books, the established genre of literary biography which assumed a comfortably easy and obvious relationship between an author's experiences or psychology and his work and disparaged the usual writing of literary history in terms of external influences and parallels.“ (R. Wellek: *The Literary Theory and Aesthetics of the Prague School*, Ann Arbor 1969, s. 28). Případy kritických stětů tvrdé metodologie kroužku s knihou J. V. Sedláka *O díle básnickém* (Praha 1935) nebo s postupy Miloše Weingarta, který roku 1934 z kroužku vystoupil, jsou svědectvím této situace. Usměvně působí Wellkova vzpomínka z hovorů s Peterem Demetzem, v níž je reprodukována Jakobsonova americká vášnivá polemika s učením Vissariona Bělinského, jehož se pak musel Wellek a další zastat. Nicméně i v díle samotného Jana Mukařovského nebo Felixe Vodičky najdeme postupy, které směřují k recepční estetice, jak se dřívě i později utvářela, od 50. let zejména v souvislosti s novým rozvojem hermeneutiky.

Zmíněná prostorová disperze středoevropské literárněvědné metodologie na území meziválečného Československa učinila z Brna jako sídla druhé české univerzity jakési druhé centrum, v němž se sbíhaly impulsy náboženské, duchovědné a psychologické s invazí Wollmanovy eidologie. Je přímo osudové, že Wollmanova eidologie napojená na stratifikační systém Ingardeňův se právě na brněnské Masarykově univerzitě mírumilovně stětala s podněty, které měly pozoruhodné konsekvence.

Morava jako integrální součást Českého království prošla v průběhu 19. století složitým vývojem: v důsledku vzedmuté vlny národních hnutí se zemský princip pozvolna doplňoval principem nacionálním a došlo k „bohemizaci“ či lépe „čechizaci“ Moravy ve smyslu definitivní integrace do českého národa. Na území historického království žili vedle sebe především česky (různými dialekty) mluvící Češi a Moravané, německy mluvící obyvatelé historických zemí a další národy. Židé náleželi jazykově z drtivé většiny k německy mluvící části populace. I když se již velký Moravan, literární historik a versolog a především historik František Palacký ve svých Dějinách národu českého v Čechách a v Moravě (některá vydání z 20. století místní určení vypouštějí) veřejně přihlásil ke koncepci českého národa v Čechách a na Moravě, rozdíly politické, náboženské, národní či mentální, kulturní a jiné (tkvící až v přírodně geologickém uspořádání obou zemí) zůstaly a přetrvávají dodnes, aniž by se z toho masově vyvozovaly politické důsledky. Určité rozdíly se projevovaly i v recepci jiných národů žijících i nežijících v hranicích království jako součásti Rakousko-uherského mocnářství: na Moravě se projevovalo celkově lepší soužití s Němci, ale současně sílilo i hnutí slavofilské, zejména rusofilské, které nabývalo podoby tzv. ruských kroužků – spíše než politiky se však činnost těchto sdružení týkala kultury a různých druhů umění, zejména hudby a literatury. Kulturně si Morava udržovala značnou autonomii. Ta vycházely především z katolické orientace Moravy, z moravského konzervatismu a z převažujících etických postojů. Tyto rysy však nelze neomezeně generalizovat: byly to však podmínky, které modelovaly podobu moravské laické i vědecké slavistiky a literární vědy.

Z tohoto podhoubí vyrůstal i benediktinský mnich z Rajhradu, katolický farář, moravský laický slavista a rusista, literární historik a překladatel-samouk Alois Augustin Vrzal (1864-1930), autor řady literárněhistorických prací, z nichž nejvýznamnější jsou Historie literatury ruské XIX. století (1891-1897) a Přehledné dějiny nové literatury ruské (1926). A. Vrzal proslul také jako korespondent řady ruských spisovatelů: 36 dopisů 22 ruských spisovatelů 19. a počátku 20. století věnoval Slovanskému semináři Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Mezi Vrzalovými korespondenty, které žádal o stručnou autobiografii pro své dějiny ruské literatury, byli A. P. Čechov, V. G. Korolenko, Maxim Gorkij, z méně významných autorů A. I. Ertěl, G. A. Mačtet, S. I. Gusev-Orenburgskij, A. A. Izmajlov, I. A. Salov, A. M. Skabičevskij, B. Zajcev, R. I. Sementkovskij, M. Vs. Krestovskaja aj. Lví podíl na vydání podstatné části Vrzalovy ruské korespondence má brněnský rusista doc. Jaroslav Mandát, který s Vrzalovou pozůstalostí pracoval v 60. a 70. letech.

Vrzalovo literárněkritické a literárněhistorické dílo vskutku nebylo v Českých zemích přijato příliš kladně. Některé osobnosti literárního a vědeckého

života však již tehdy uviděly jeho rozpětí a Arne Novák v nekrologu mimo jiné napsal, že A. G. Stin (Vrzalův pseudonym) se nikdy netajil, že jeho knihy jsou v jádře kompilacemi, ale přitom s hrdostí poukazoval na to, že čerpá z různých děl různých směrů, že se snaží poctivě dospět k objektivnosti a že nikdy nekryvá nábožensko-mravní stanovisko, současně však uznával, že to byl také muž se smyslem pro estetickou hodnotu. Podobně ocenil jeho práci Vilém Bitnar v Hovorech literárních a uměleckých. Leč více bylo přísných kritiků. Ve Vrzalově pozůstalosti se nachází řada novinových výstřížků s referáty o jeho literárněhistorické a překladatelské činnosti: Najdeme mezi nimi i zápornou recenzi Julia Heidenreicha (Dolanského), který svou šířavou kritiku příznačně nazval *Ruská literatura v pokřiveném zrcadle*. Jde o recenzi Vrzalových Přehledných dějin nové literatury ruské (1926). Ponechme stranou politický aspekt věci, tedy to, že Vrzalovy názory kontrastovaly s levicovou orientací značné části českých intelektuálů. Ponechme stranou také fakt, že Heidenreichova recenze svědčí o povrchové aktuálnosti, nikoli o hlubší znalosti Vrzalovy metodologie, kterou chápe ploše Štřet Heidenreich – Vrzal můžeme dnes vidět v jiných souvislostech: není to ani tolik spor eticko-náboženského pojetí literatury s pojetím estetickým, ale spíše konflikt intuitivního, „vcit'ovacího“ pojetí literatury a pojetí morfologického, technologického, strukturního, které bylo například charakteristické pro ruskou formální školu a počínající český strukturalismus. V tomto ohledu musel Vrzal, snažící se živelně skloubit pozitivistickou akribii s láskou a porozuměním vycházejícím z křesťanských zásad, vypadat jako konzervativce a archaista. A. Vrzal hledal po celý život vrstvu, na jejímž základě by ruskou literaturu uviděl jako celistvý fenomén: našel ji v eticko-náboženském podloží ruského písemnictví. Celý další vývoj literárního historika Vrzala (skromně řečeno: autora přehledů ruské literatury) je hledáním rovnováhy, balance či harmonie mezi touto reflexní plochou a rozmanitou, různorodou, pluralitní literární realitou, mezi etikou a estetikou, ideou a řemeslem.

Střední Evropa byla – jak již uvedeno – od počátku 20. století křížovatkou myšlenkových proudů: ostatně sepětí Ernsta Macha, Sigmunda Freuda, Edmunda Husserla, Roberta Musila, Tomáše Masaryka, Karla Čapka a dalších s tímto prostorem a konkrétně s Moravou je toho dokladem. Do této složité, ale plodné atmosféry přichází v první polovině 20. let Sergij Grigorovič Vilinskij (1876-1950), v jehož osobnosti se dotváří systém východozápadního a severojižního myšlenkového proudění, mimořádný a řádný profesor a prorektor Oděské univerzity, ruský medievista. Z životopisu, který sám napsal vlastní rukou česky a datoval 24. březnem 1935 (v souvislosti se žádostí o složení přísných zkoušek doktorských, neboť titulu doktora ruské literatury, který mu byl udělen v Oděse roku 1914, nemohl u nás podle tehdejších předpisů užívat), vysvítá, že se narodil v Kišiněvě, kde vystudoval klasické gym-

názium roku 1895, pak byl krátce posluchačem petrohradského historicko-filologického institutu, od podzimu 1896 studoval na slovansko-ruském oddělení historicko-filologické fakulty Novorossijské univerzity v Oděse. Tam zahájil strmě vzestupnou vědeckou dráhu, která vrcholila v letech 1912-1914, kdy se stal prorektorem a řádným profesorem ruské literatury na základě obhajoby doktorské disertace *Žitije sv. Vasilija Novago v ruské literatuře*. Z Ruska emigroval 7. února 1920 – v přístavu mu před odplutím ukradli všechny kufry, takže i své vlastní knihy musel pak v Evropě shánět po antikvariátech. Tak začal jeho nelehká bulharská anabáze: učil na gymnáziu v Plevně, pak byl přeložen jako učitel latiny do Sofie, na gymnázium v Plovdivu už nešel a po jisté doby bez zaměstnání se stal bankovním úředníkem. V létě 1921 dostal nabídku od prof. Václava Vondráka, aby přednášel ruskou literaturu na tehdy nově založené Masarykově univerzitě v Brně. V listopadu 1921 byl zvolen smluvním profesorem Masarykovy univerzity a v dubnu 1923 jím byl ustanoven. Kromě profesorských povinností na Masarykově univerzitě přednášel také ruskou literaturu na ruském pedagogickém institutu v Praze až do jeho zrušení v roce 1927.

Odbornou doménou Sergije Vilinského v Rusku byla staroruská literatura. Jeho práce, mimo jiné *Skazanija o Sofii Caregradskoj v jelinskom letopisce i v Chronografe* (1903), zmíněné *Žitije Vasilija Novago v ruské literatuře* (1914), jimž předcházela jeho mezinárodně uznávaná prvotina *Vizantijsko-slavjanskije skazanija o sozdanii chrama sv. Sofii Caregradskoj* (1900), se pevně zapsaly do ruské medievistiky, rusistiky, slavistiky a byzantologie. V Bulharsku přišel do kontaktu nejen se středověkými prameny, ale také se soudobou bulharskou literaturou. I během pobytu v Brně pravidelně s finanční podporou českých úřadů pobýval na vědeckých stážích v Bulharsku. V Brně přesunul svůj zájem k novoruské literatuře – i vzhledem ke své úloze profesora ruské literatury, která předpokládala spíše soustředění na novou dobu. Jako téma své první „československé“ knihy si zvolil dílo Michaila Jevgrafoviče Saltykova-Ščedrina (*O literární činnosti M. J. Saltykova-Ščedrina*, Brno 1928). Z bulharských materiálů výtěžil monografii *Petko Todorov (Život a dílo)*, kterou podal jako disertaci (vyšla pak roku 1933).

Vilinského metodologie je směsí filologické metody medievistické, pozitivismu s příměsí zájmu o sociologii a psychologii artefaktu a o literární morfologii (poetiku): silná je tu také linie duchovědná. Se Sergijem Vilinským jsou spojena ještě další významná jména, jimiž se středoevropský metodologický kruh svým způsobem uzavírá: v Oděse byl jeho žákem vynikající medievista N. K. Gudzij a v zimním semestru 1913 u něho studoval také Michail Bachtin (1895-1975), který pak přešel do Sankt-Petěrburgu (což vyvolává otázku, nakolik znalec antiky a středověku Vilinskij ovlivnil pozdější Bachtinovu orientaci). Zakladatel brněnské literárněvědné rusistiky, který dotvářel

specifickou podobu brněnské slavistiky Franka Wollmana, je však také spojen s tradicemi ruské a české byzantologie, která u nás nyní prožívá nelehké časy. Z brněnských rusistů se k Sergiji Vilinskému vytrvale hlásil jeho žák doc. Jaroslav Mandát (1924-1986), který poslouchal Vilinského přednášky z ruského folklóru, staroruské a novoruské literatury a který mi jeho postavu svým barvitým vyprávěním přibližoval. Jeho Vzpomínka na S. G. Vilinského byla také patrně jeho posledním dílem.

Tato boční, moravská linie literární vědy ješt' výrazněji než pražské centrum ukazuje na bytostné propojení eticko-duchovědně psychologicko-intuitivistické linie se spěním k morfologii a struktuře artefaktu: stará filologická medievistika rozvíjející se dál na materiálu novověké literatury tu vytváří předpoklady pro rozvoj fenomenologicky orientované Bachtinovy estetiky, jejíž objev ve Francii prostřednictvím Julie Kristevové a analýza ve VítěbSKU, kdysi Bachtinově sídлу, vytváří rozsáhlou metodologickou kontextovou síť.

Slováci se recepční estetiky dotýkají především v činnosti tzv. Nitranského týmu, který pracoval a pracuje v Kabinetu literárnej komunikácie na Pedagogické fakultě v Nitre, nyní na Fakultě humanitných vied Univerzity Konštantína Filozofa tamtéž. Jedna linie vychází z tzv. výrazové estetiky Františka Mika, druhá z praktické komparatistiky, poetiky překladu a teorie metatextu Antona Popoviče, který je prezentoval v 70. a 80. letech. Na Slovensku se postupně vytváří literárněvědný trojúhelník, který je s recepční estetikou v kontaktu, a to komparatistika – genologie – translatologie. A. Popovič tak stál u kolébky nové vlny rozvoje slovenské teorie překladu, která se transformovala v translatologii jako zvláštní nauku o překladu a překládání – na tuto linii pak kriticky navazují slovenské translatologické sborníky 90. let. Také další dvě zmíněné složky „slovenského trojúhelníku“ – Ďurišínova komparatistika a Hviščova teorie literárních žánrů – genologie – přesunují svůj zájem k čtenáři. Pro slovenskou literární vědu byla bránou k zájmu o čtenářskou recepci také metodika výuky, například v tvorbě Jána Kopála. Slovenská literární věda – aniž to explicitně uváděla – zacházela s tématy recepční estetiky běžně od 60.-70. let.

Jestliže toto metodologické podloží založené na duchovědě a psychologicko-intuitivních metodách bylo dost široké a mělo řadu pramenů, sama recepční estetika se v českém prostředí rozvíjela v podobě čerchované čáry, tedy přerušovaně, s několika novými počátky v různých místech. Zmíněné metodologické podloží sice tyto iniciativy spojovalo, ale jen volně. Lze tedy říci, že stopy recepční estetiky v českém prostoru vytvářejí spíše kontinuálně diskontinuální celek s častým přerušováním a zpětným navazováním.

Skutečné vyrovnávání s recepční estetikou kostnické školy nastalo až hluboce v 60. letech. Průkopnickou úlohu tu má pražský rusista, literární histo-

rik, teoretik a kritik, sám básník a prozaik František Kautman (nar. 1927), také novinář, nakladatelský a časopisecký redaktor, překladatel, editor, básník a prozaik, kulturní činitel, signatář Charty 77, člen International Dostoyevsky Society, člen společnosti F. X. Šaldy, spoluzakladatel a tajemník Klubu osvobozeného samizdatu. Dominantou jeho uvažování jsou existenciální problémy člověka v sevění dějin, samota a úzkost.

Kromě první větší literárněvědné práce o socialistickém realismu v díle S. K. Neumanna je jeho další zájem soustředěn na ruskou literaturu, literární kritiku a německy psanou tvorbu. V knize *K typologii literární kritiky a literární vědy* (1996) objevuje pro nás filologickou hermeneutiku (tamtéž, ve studii *Hermeneutika a interpretace*, 1969). Právě tato studie, která byla původně připravena pro již neuskutečněnou estetickou konferenci v roce 1969 a pak nevyšla ani v časopise *Estetika*, kde již byla připravena pro tisk, je klíčovým českým příspěvkem sklonku 60. let k recepční estetice. Vyjadřuje totiž to, co bylo pro českou literární vědu ve vztahu k recepční estetice vždy charakteristické: zájem, inspiraci, ale také skepsi a přesvědčení o limitech této metody. Kautman vychází z tradičního dělení na teologickou a humanistickou hermeneutiku. Badatel proti sobě staví hermeneutiku a interpretaci: „Na první pohled je zřejmé nebezpečí, které vyplývá z obecné hermeneutiky pro interpretaci literárních uměleckých děl. Především se tu vytváří specifická rovina zkoumání, která uměleckou literaturu vyčleňuje z ostatního umění. Teoreticky bychom sice mohli předpokládat takové pojetí, v němž by hermeneutika mohla sloužit i výkladu děl hudebních, výtvarných apod. Tím bychom se však podstatně odchytili od tradičního pojetí hermeneutiky, ztotožnili bychom ji vlastně s gnozeologií a mohli ji tak postupně nahradit naukou o poznání vůbec.“ (F. Kautman: *Hermeneutika a interpretace*, in: F. K.: *K typologii literární kritiky a literární vědy*, Praha 1996, s. 176). Nicméně připouští, že hermeneutika se svým rozuměním má blízko k poetice a teorii žánrů, čili genologii (tamtéž, s. 182-183). Nakonec však delimituje interpretaci a hermeneutiku zcela jasně. (tamtéž, s. 184-185). Hermeneutika s jejími recepčními aspekty se tedy připouští v omezených disciplínách literární vědy, ale odděluje se od interpretace jako podstaty literární vědy, která má mít „objektivní“ charakter. Jde o zjevný spor mezi tradičně akademickým pojetím literárního artefaktu a jeho subjektivní relativizací, znejistěním, ambivalencí, spor, který v české literární vědě probíhá jako ponorná řeka i dnes. Postup hermeneutiky v oficiální české literární vědě od 70. let ustal nejen z ideologických příčin, ale také z příčin autochtonních. Je to vidět na tom, že strukturalismus místy přežíval, například v podobě tzv. strukturního přístupu, někdy také s podporou tzv. sovětského strukturalismu (Lotmanova tartuská škola), že se obnovoval a že od 70. let do pozadí ustupovaly disciplíny spjaté více s duchovědnou a fenomenologickou tradicí (zejména genologie jako

skutečně vědecká disciplína, která se udržela jen na rusistickém a slavistickém pracovišti brněnské univerzity, a teorie překladu).

Literatura

- Beseda s Julijej Kristevoj. Dialog. Karnaval. Chronotop 1995, 2, 5-6.
- Bucco, M.: René Wellek. Boston 1981.
- Doležel, L.: Pražská škola a poststrukturalismus. Česká literatura 1995, 5.
- Ejchenbaum, B.: Skvoz' literaturu. Sbornik statej. Leningrad 1924.
- Erlich, V.: Russian Formalism. History – Doctrine's-Gravenhage 1955.
- Heidenreich, J.: Ruská literatura v pokřiveném zrcadle (Rez.: A. Vrzal: Přehledné dějiny nové literatury ruské. Nákl. vlastním. Tiskem Obč. tiskárny v Brně, XVII + 285). Lidové noviny, 11. August 1927.
- Ingarden, R.: Das literarische Kunstwerk. Halle 1931.
- Jakobson, R.: O předpokladech pražské lingvistické školy. Index 1934, 1.
- Jakobson, R.: Poetická funkce. Jinočany 1995.
- Jakobson, R.: Z korespondence. Sestavila Alena Morávková. Paseka, Praha – Litomyšl 1997.
- Jasan, J.: Augustin Vrzal. Náš domov. Brno 1924, 6, 121-123.
- K otázkam teórie a dejín prekladu na Slovensku I. Pavol Winczer a kol., Ústav svetovej literatúry SAV, Bratislava 1993.
- K otázkam teórie a dejín prekladu na Slovensku II. Ústav svetovej literatúry SAV, Bratislava 1994.
- Kautman, F.: F. X. Šalda a F. M. Dostojevskij. Praha 1968.
- Kautman, F.: K typologii literární kritiky a literární vědy. Praha 1996.
- Kautman, F.: Literatura a filosofie. Praha 1968.
- Litteraria Humanitas IV. Roman Jakobson. Brno 1996.
- Mandát, J.: Interesnoje sobranije avtografij ruskich pisatelej. Čs. rusistika 1964, 167-172.
- Mandát, J.: Poterjannyje pis'ma ruskich pisatelej. SPFFBU, D 17-18, 1971, 247-248.
- Mandát, J.: Vzpomínka na S. G. Vilinského. Sborník prací filozofické fakulty Masarykovy univerzity, D 33, 1986, XXXV.
- Materiály z archívu Masarykovy univerzity, položka Roman Jakobson,
- Míko, F.: Estetika výrazu. Nitra 1969.
- Míko, F. – Popovič, A.: Tvorba a recepcia. Bratislava 1978.
- Novák, A.: Kritika literární. Metody a směry. Zásady a praxe. Praha 1925.
- Novák, A.: Mužové a osudy. Kniha studií a podobizen. Praha 1914.
- O strukturalismu, Československu a Americe s Thomasem G. Winnerem. TVAR 1996, 4, s. 9 (Ivo Pospíšil).
- Popovič, A.: Poetika umeleckého prekladu. Bratislava 1971.
- Pospíšil, I.: Alois Augustin Vrzal: A Catholic Vision of Slavonic Literatures. Slovak Review 1992, 2, 166-171.
- Pospíšil, I.: Alois Augustin Vrzal: Koncepcie a dokumenty. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, D 40, 1993, 53-62.
- Pospíšil, I.: Genologie a proměny literatury. Brno 1998.
- Pospíšil, I. (ed.): Integrovaná žánrová typologie (Komparativní genologie). Brno 1999.
- Pospíšil, I.: Metody, přístupy a typy literární vědy. SPFFBU, D 44, 1997, 161-164.
- Pospíšil, I.: Prokleté otázky Dostojevského. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity (SPFFBU), D 40, 1993, 157-159.
- Pospíšil, I.: Sergij Vilinskij an der Masaryk-Universität in Brünn: Fakten und Zusammenhänge. Wiener Slavistisches Jahrbuch, Bd. 42, 1996, 223-230.

- Pospíšil, I.: Slovenský literárněvědný trojúhelník: komparatistika – genologie – translato-logie. In: Brněnská slovákistika a česko-slovenské vztahy. Brno 1998, 45-58.
- Pospíšil, I.: Srdce literatury. Alois Augustin Vrzal, 1864-1930. Brno 1993.
- Pospíšil, I. – Zelenka, M.: René Wellek a meziválečné Československo. Ke kořenům struktu-rální estetiky. Brno 1996.
- Rédey, Z.: Pragmatika básnického tvaru. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, Ústav literárnej a úmeleckej komunikácie. Nitra 2000 (viz recenzi Pospíšil, I.: Nezbytní metodologické návaznosti aneb Poněkud vyprázdněná pragmatika, in: X 4, Slavica Litteraria, Brno 2001, v tisku).
- Sedlák, J. V.: O dile básnickém. Praha 1935.
- Sus, O.: Geneze sémantiky hudby a básnictví v moderní české estetice. K vydání připravili Ladislav Soldán a Dušan Jefábek, pův. studie Rudolf Pečman. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 1992.
- Tomaševskij, B.: Teorija literatury. Poetika. Leningrad 1925.
- Tyňanov, J.: Literární fakt. Praha 1987.
- Vachek, J.: A Prague School Reader in Linguistics. Bloomington 1964.
- Veselovskij, A. N.: Istoričeskaja poetika. Moskva 1940.
- Vilinskij, S.: O literární činnosti M. J. Saltykova-Ščedrina. Brno 1928.
- Vilinskij, S.: Petko Jur. Todorov. Život a dílo. Brno 1933.
- Vilinskij, S.: Pis'ma russkich pisatelej češskomu perevodčiku. Iz archiva Avg. Vrzala. Central'naja Jevropa, Praha 1930. 11, 650-657. Další dopisy ruských spisovatelů a kulturních činitelů A. Vrzalovi publikovali J. Mandát a I. Pospíšil (viz Srdce literatury. A. A. Vrzal, 1864-1930, Brno 1993, a další uvedené články o Vrzalovi.).
- Vilinskij, S.: Poslanije starca Artemija XVI veka. Odessa 1906.
- Vilinskij, S.: Skazanije černorizca Chrabra o pismenech slavjanskich. Odessa 1901.
- Vilinskij, S.: V Bolgarii v 1920-1923 gg. Iz emigrantskich pereživanij. Jubilejní sborník Sva-zu ruských studentů v Brně, Brno 1932.
- Vilinskij, S.: Vizantijsko-slavjanskije skazanija o sozdanii chrama sv. Sofii caregradskoj. Odessa 1900.
- Vilinskij, S.: Žitije sv. Vasilija Novago v ruskoj literature. Odessa 1913.
- Vilinskij, V.: Dílo P. Augustina Vrzala. Archa, roč. XVII. Olomouc 1929, 229-238.
- Vrzal, A.: Přehledné dějiny nové literatury ruské. V Brně 1926.
- Vrzal, A.: Nábožensko-mravní otázky v krásném písemnictví ruském. Otisk z „Hlidky“ r. 1912.
- Vrzal, A.: Historie literatury ruské XIX. století dle Al. M. Skabičevského a jiných literárních historikův i kritikův upravil A. G. Stín. Šašek a Frgal, Velké Meziříčí 1891-1897, 952 S.
- Wellek, R.: Essays on Czech Literature. The Hague 1963.
- Wellek, R.: The Literary Theory and Aesthetics of the Prague School. Ann Arbor 1969.
- Wollman, F.: K metodologii srovnávací slovesnosti slovanské. Brno 1936.
- Wollman, F.: Slovesnost Slovanů. Praha 1928.
- Wollman, S.: Česká škola literární komparatistiky. Praha 1989.
- Zelenka, M.: Několik poznámek k Jakobsonově habilitaci na Masarykově univerzitě v letech 1932-1933. Slavica 61, 1992, č. 1, 73-81.
- Zelenka, M.: Roman Jakobson a literárněvědná slavistika v transformační etapě Pražského lingvistického kroužku. Slavica 66, 1997, č. 3, 293-308.
- Zelenka, M.: Roman Jakobson i slavističeskije issledovanija mezvojennyh let (po povodu diskussij o karaktere i granicach ponjatija „slavjanskoj filologii“). Slavjanovedenje 33, 1997, č. 4, 164-176.
- Zelenka, M.: Roman Jakobson v kontextu české slavistiky 20. let. In: sb. Litteraria Humanitas IV. Roman Jakobson. Brno 1996, 161-169.
- Žirmunskij, V.: K voprosu o formal'nom metode, in: Ž. V.: Teorija literatury. Poetika. Stilistika. Leningrad 1977.